

Vilhelm Rubruk

Matka Mongoliaan

vuosina 1253-1255

Matka Mongolian

Matka Mongoliaan vuosina 1253–1255

Veli Vilhelm Rubrukin matkakertomus
Ranskan kuninkaalle
Ludvig IX:lle

Suomennos
Sami Jansson

Johdanto ja viitteet
Antti Ruotsala

FAROS

Turku 2019

Suomennos- ja toimitustyö on saanut tukea Suomen Kulttuurirahaston Päivi Prihan rahastosta.

FILI – Suomen kirjallisuuden tiedotuskeskus on tukenut suomennostyötä.

Liitteen kartta: Arttu Paarlahti

Kansikuva:

Kuvitusta Vilhelm Rubrukin teokseen; Corpus Christi College, Cambridge, MS 66A, f. 67r; 1300-luvun alku.

Yllä: kuningas Ludvig IX lähettää Vilhelm Rubrukin ja Bartholomaeus Cremonalaisen mongolien luo.

Alla: fransiskaanimiehet ovat matkalla kohti määränpäättään.

© Sami Jansson, Antti Ruotsala & Faros-kustannus Oy

ISBN 978-952-5710-51-9

Toinen painos

Faros-kustannus Oy
www.faroskustannus.fi

Sisällys

JOHDANTO	7
Läntinen kristikunta ja Aasia	9
Mongolien imperiumin synty	10
Mongolien hyökkäys Eurooppaan	13
Vilhelm Rubrukin edeltäjät	16
Fransiskaanit ja dominikaanit	19
Vilhelm Rubruk	21
Vilhelm Rubrukin matka	22
Vilhelm Rubrukin Itinerarium	28
Toimitustyön periaatteet	31

VELI VILHELM RUBRUKIN MATKAKUVAUS

LUDVIG IX:LLE	33
Esipuhe	35
Luku 1. Gazariassa	36
Luku 2. Tartarien asunnot	43
Luku 3. Tartarien ruoka	49
Luku 4. Kumissin valmistus	50
Luku 5. Saaliseläimet, vaatetus ja metsästys	52
Luku 6. Miesten ajellut päät ja naisten vaatetus	55
Luku 7. Naisten velvollisuudet ja työt	57
Luku 8. Laki, oikeus, kuolema ja hautaaminen	59
Luku 9. Saapuminen barbaarien luokse ja näiden kiittämättömyys	61
Luku 10. Tšagatain leiri – ja miksi kristityt eivät juo kumissia	64
Luku 11. Helluntaiaattona saapuneet alaanit	66
Luku 12. Kasteen halunnut saraseeni ja ihmiset, jotka näyttivät kärsivän leprasta	68
Luku 13. Vaivat, vastukset ja kumaanien haudat	70
Luku 14. Sartakin hallintoalueet ja siellä asuvat kansat	74
Luku 15. Sartakin hovin loisto	76
Luku 16. Seurue saa käskyn mennä Sartakin isän Batun luokse	80

Luku 17. Miten Sartak, Möngke- ja Güyük-kaani osoittavat kristityille kunnioitusta	82
Luku 18. Venäläiset, unkarilaiset, alaanit ja Kaspianmeri	86
Luku 19. Batun hovi – ja miten hän otti vieraat vastaan	89
Luku 20. Lähtö Möngke-kaanin hoviin	95
Luku 21. Jagak-joki, erilaiset seudut ja kansat	97
Luku 22. Matkan aikana kärsimme janosta, nälästä ja muista vaivoista	100
Luku 23. Bürin teloitus – ja saksalaisten olinpaikka	103
Luku 24. Nestoriolaisia ja saraseeneja rinta rinnan – ja kuvainpalvojista	107
Luku 25. Temppelet, epäjumalankuvat ja sikäläiset palvontakäytännöt	110
Luku 26. Erilaisia kansoja, joista eräillä on ollut tapana syödä vanhempansa	113
Luku 27. Loppumatka Möngke-kaanin luokse	119
Luku 28. Möngke-kaanin hovi ja ensimmäinen audienssimme	125
Luku 29. Mitä kaikkea teimme, näimme ja kuulumme Möngke-kaanin hovissa	135
Luku 30. Möngken palatsi Karakorumissa ja pääsiäinen	165
Luku 31. Kultaseppä Vilhelm Bouchierin sairastuminen ja erään nestoriolaispapin kuolema	173
Luku 32. Karakorum ja Möngken suku	177
Luku 33. Veli Vilhelm pyytää lupaa lähteä paluumatkalle – ja teologinen väittely	182
Luku 34. Veli Vilhelmin viimeinen vierailu Möngke-kaanin luona	194
Luku 35. Ennustajista	198
Luku 36. Kaanin pitämät juhlat, kuningas Ludvigille osoitettu kirje ja veli Vilhelmin paluumatka	204
Luku 37. Veli Vilhelmin matka Hyrkaniassa sijaitsevaan Baidžun leiriin asti	212
Luku 38. Matka Hyrkaniasta Tripoliin	222
Loppusanat	232
 LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	 236
Lähteet	236
Vilhelm Rubruk -laitokset	239
Tutkimuskirjallisuus	240
Liitteet (sukupuu, kartta)	250

Johdanto

Vilhelm Rubrukin *Itinerarium* ("Matkakertomus") vuodelta 1255 kertoo pitkästä matkasta Euroopan ja kristikunnan ulkopuolelle, aina nykyisen Mongolian alueelle, joka oli tuolloisen mongoli-imperiumin sydän. Tätä flaamilaisen fransiskaanin kirjoittamaa teosta on pidetty usein läntisen keskiajan hienoimpana matkakertomuksena.¹ Silti se jäi keskiajalla unohduksiin muiden kaukomatkojen kuvausten rinnalla. Sitä huomattavasti tunnetumpia ja omana aikanaan merkittävämpiä matkakertomuksia olivat paavin lähetin, fransiskaani Johannes de Plano Carpinin *Historia Mongalorum* ("Mongolien historia") vuodelta 1247, venetsialaisen kauppiaan Marco Polon *Divisament dou Monde* ("Maailmankuvaus") vuodelta 1298, armenialaisen Haytonin (al-Hethum) *La flor des estoires de la terre d'orient* ("Itämaisten tarinoiden kukka") vuodelta 1307, italialaisen fransiskaanin ja lähetyssaarnaajan Odo-ricus Pordenonelaisen Aasian ja Kiinan kuvaus *Relatio* ("Selonteko") vuodelta 1330 sekä varsinkin eri lähteitä yhdistellyt sir John Mandevillen *Voyage d'outre mer* ("Merentakainen matka") vuodelta 1357. Yhteistä noille kaikille teoksille oli, että ne liittyivät mongoleihin ja heidän imperiumiinsa tehtyihin matkoihin. Ne syntyivät aikana, jolloin uusi mahti, mongolien imperiumi, rikkoi tunnetun maailman voimatasapainon ja avasi lännelle kulkutiet syvälle Aasiaan, aluksi aina Mongoliaan ja sittemmin Kiinaan ja Intiaan asti.²

¹ Bezzola 1974, 171; Golman 1988, 125; Kappler 1989, 61. Tätä mieltä ovat myös allekirjoittaneet.

² Mandevillen matkakertomuksen englantilaiseksi aatelismieheksi ilmoittautunut kirjoittaja oli tuskin käynyt edes Pyhällä maalla. Teos pohjautui lähinnä tuolloiseen kirjallisuuteen, kaukomatkaajien kuten

Ensimmäiset huhut mongoleista ja heidän joukkonsa liikkeistä saavuttivat Euroopan todennäköisesti vuonna 1221. Tuolloin viidennellä ristiretkellä ollut, Pohjois-Egyptiin juuttunut ristiretkeläisten armeija kuuli toivoa herättäviä uutisia. Niiden mukaan kaukana Aasiassa, legendaarisen pappiskuningas Johanneksen poika Daavid oli lähtenyt joukkoineen liikkeelle saraseeneja vastaan ja ehtinyt edetä jo kymmenen päivämatkan päähän Bagdadista. Ristiretkeläisten kuulemat uutiset lienevät pohjautuneen epämääräisiin tietoihin Tšingis-kaanin johtaman mongoliarmeijan hyökkäyksestä islamilaiseen Hovarezmian sulttaanikuntaan.³ Oletetun liittolaisen joukot eivät kuitenkaan ilmestyneet ristiretkeläisten avuksi. Eurooppalaisten ja mongolien kohtaaminen tapahtui dramaattisesti vasta 20 vuotta myöhemmin, kun Tšingis-kaanin pojan Ögödein valtakaudella (1229–1241)

Odoricus Pordenonelaisen kuvauksiin ja tekijän omaan mielikuviin. Kirjan aitouteen silminnäkijän kuvauksena kuitenkin luotettiin myöhäiskeskiajalla, ja siitä tuli aikakauden suosituin matkakertomus. Marco Polonkin teoksesta on esitetty viime vuosikymmeninä epäilyjä, että se olisi kirjoitettu lähinnä hänen sukunsa kauppa-asemilla Konstantinopolissa ja Krimillä. Tutkijoiden huomattava enemmistö katsoo kuitenkin Marco Polon olleen Kiinassa; ks. Ruotsala 1997, 125–132; Woods 1995, 150, passim. Johannes de Plano Carpiniin sekä Marco Polon matkakertomukset ovat ilmestyneet myös suomeksi käännettyinä; ks. Lähteet. Marco Polon matkakertomusten kääntäjä, Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori Aulis J. Joki (1913–1989) oli ehtinyt aloittaa myös Rubrukin teoksen kääntämisen. Hän oli neuvotellut teoksen kustantamisestakin WSOY:n kanssa, mikä ilmenee hänen apurahahakemuksestaan. Työ ei kuitenkaan koskaan valmistunut eikä siitä ole jäänyt jäljelle käsikirjoitusta; Joki, *Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvärojen valtuuskunnalle* 25.9.1959.

³ Ks. Annala 1991, 175–176; Klopprogge 1993, 115–123. Hieman myöhemmin v. 1223 Georgian kuningatar Rusudanin ja hänen käskynhaltijansa kirjeet paavi Honorius III:lle välittivät ensimmäiset varoittavat tiedot mongoleista läntiseen kristikuntaan; ks. Bezzola 1974, 30–31; Jackson 2005, 49, 59. Hovarezmia sijaitsi suunnilleen nykyisten itäisen Iranin ja läntisen Turkestanin alueilla. Mongolit valtasivat sen v. 1219–1223.

mongolit päättivät laajentaa valtakuntaansa myös kaukaiseen länteen.

Läntinen kristikunta ja Aasia

Keskiajan lännessä tunnettiin kolme maanosaa: Eurooppa, Afrikka ja Aasia. Ennen 1200-luvun jälkipuoliskoa Eurooppa ja Aasia olivat käytännössä erossa toisistaan. Maantieteilijät määrittivät Aasian laajuudeltaan valtaiseksi mantereeksi, joka oli yhtä suuri kuin Eurooppa ja Afrikka yhteensä. Katsottiin, että Euroopan ja Aasian erotti toisistaan Donvirta, mutta Donin itäpuolisesta maamassasta ei tiedetty juuri mitään. Ennen Rubrukin matkaa Aasian monet korkeakulttuurit, kuten Kiina ja sen suuret uskonnot, buddhalaisuus ja hindulaisuus, olivat Euroopassa vielä tuntemattomia. Mantereen tyhjyyttä täytettiin lähinnä sillä, mitä antiikin lähteet tai raamatunhistoria siitä kertoivat.

Esimerkiksi Herodotoksen (k. 425 eKr.) ja erityisesti Pliniuksen (k. 79) tarkkojen selvitysten mukaan Aasiassa eli tarumaisia hirviöiden muodostamia kansoja kuten jättiläisiä ja koiranpäisiä ihmisiä.⁴ Pyhistä kirjoituksista ilmeni, että siellä asusti myös kymmenen varhaisista heprealaisista erkaantunutta ja pakanuuden valinnutta heimoa.⁵ Aleksanteri Suuresta kertovan legendakirjallisuuden mukaan tämä oli aikoinaan sulkenut nämä kadonneet heimot ja muut raamatunhistorian barbaarit, kuten Gogin ja Magogin kansat rakennuttamansa rautaporttisen muurin taakse, jonka ajateltiin yleensä sijaitsevan Kaukasuksella. Tätä muuria kutsuttiin Aleksanterin muuriksi. Aasiassa matkustavat saattoivat myös odottaa kohtaavansa siellä pappiskuningas Johanneksen (lat. *presbyter Johannes*). Johannes kristittyine valtakuntineen oli kristikunnassa levinnyt perätön tarina ja utopia, joka

⁴ Friedman 1981, 7–22, passim; Joseph 1987, 206–207.

⁵ Hes. 38 ja Ilm. 20:7–8.

tunnettiin 1200-luvulla kaikkialla Euroopassa. Se liittyi tuolloin paitsi mongolien hyökkäyksiin muslimeja vastaan etenkin kristittyjen olemassaoloon islamilaisen kulttuuripiirin takaisessa Aasiassa.⁶ Aasian kaukaisimmalla reunalla, nykyisen Intian takana sijaitsi ihmisen alkukoti: Paratiisi ja Eedenin puutarha.

Koko varhaiskeskiajan, Rooman valtakunnan tuhosta aina 1000-luvulle asti, läntinen kristikunta oli ollut heikko, epävakaa ja altis tunkeilijoille. Ristiretket ennakkoivat sen tulevaa voimaa ja laajenemista, mutta eivät muuttaneet tätä jähmettynyttä tilannetta. Ennen mongolien hyökkäystä Eurooppaan vuosina 1241–1242 islamilainen kulttuuripiiri oli pitänyt Eurooppaa ja Aasiaa erossa toisistaan jo lähes 600 vuotta. Vasta mongolien valtakunnan laajeneminen 1200-luvun puolivälissä ja ilmaantumisen uudeksi mahdiksi kahtia jakautuneen, latinalaisen ja bysanttilaisen kristikunnan sekä islamilaisen maailman rinnalle muutti asetelman.

Mongolien imperiumin synty

Keskiajalla Euraasian Unkarista Mantšuriaan ulottuvat arot olivat täynnä paimentolaiskansoja, jotka puhuivat altailaisia eli turkkilaisia, tunguusilaisia ja mongolisia kieliä. Pääosa mongoleista vaelteli Euraasian arojen koillislaidassa nykyisen Mongolian alueella Kerulen- ja Ononjokien varsilla. Tämä oli mongolivaltakunnan keskusaluetta 1260-luvulle asti, ja tänne Tšingis-kaani perusti 1220-luvun alussa imperiumin pääkaupungin Karakorumin. Alkujaan mongolit olivat muodostaneet vain vähäpätöisen heimoliiton arojen lukemattomien kansojen ja kulttuurien joukossa.

Mongolit harjoittivat animistista luonnonuskoa, esisien kunnioitusta ja näihin kytkeytynyttä šamanismia.

⁶ Ks. Brincken 1973, 393–399; Klopprogge 1993, 53–54, 100–102.

Ylimpänä jumaluutena oli aron yllä kaareutuva Taivas (mong. *Tengri, Tenggeri*). Mongolien asuinalue on kuitenkin ollut aina perinteinen kulttuurien läpikulku- ja kohtaamispaikka. Tšingis-kaanikin tiesi erilaisista kirjauskonnoista, kuten nestoriolaisesta kristinuskosta⁷, ja mongolien uskonnonharjoituksessa olikin runsaasti muista uskonnoista omaksuttuja piirteitä. Polyteisteinä mongolit katsoivat, että yliluonnollisia voimia esiintyi kaikkialla. Siksi myös vieraiden kansojen jumaluuksia oli sekä syytä kunnioittaa että valjastaa ne palvelemaan mongolivaltakunnan etuja.

Mongolien valtakunnan ja myös mongolien kansakunnan synty voidaan ajoittaa vuoteen 1206, jolloin Mongolian alueen sekä mongolisia että turkkilaisia kieliä puhuvat heimot, kuten naimaanit, kereiitit, merkiitit, tataarit ja onguutit yhdistyivät mongolien johdolla. Yhteisessä kokouksessaan, suuressa kuriltaissa, ne valitsivat hallitsijakseen mongolien päällikön Temüdžinin (= rau-

⁷ Nestoriolaisuus oli Konstantinopolin patriarkan Nestorioksen 400-luvulla perustama kristinuskon suuntaus, jossa erotettiin toisistaan Kristuksen jumalallinen ja inhimillinen luonto: Jeesus oli vain jumaluuden kantaja – ihminen, johon *Logos* (Sana) yhdistyi. Siten katsottiin, että Nestorios kiisti Kristuksen jumaluuden. Khalkedonin vuoden 451 kirkolliskokous tuomitsi nestoriolaisuuden, joka Bysantin karkotettuna juurtui aluksi Persiaan ja Syyriaan. 1200-luvulla siitä oli tullut laajimmin levinnyt kristillinen kirkkokunta, jonka vaikutus ulottui Arabian niemimaalta Intiaan. Nestoriolaiset olivat kuitenkin lähes kaikkialla vähemmistönä ja heidän oli vaikea pitää puoliaan muita korkeauskontoja vastaan. Nestoriolaisuus menestyi silti Keski-Aasiassa uiguurien ja etnisiä uskontoja harjoittaneiden paimentolaiskansojen keskuudessa, joista monet olivat mongolien naapureita. Mongolien pariin nestoriolaisuus kulkeutui lähinnä avioliittojen kautta, kun mongoliaristokratian miespuoliset jäsenet hankkivat aviopuolisoita oman ryhmänsä ulkopuolelta nestoriolaistuneen yläluokan piiristä (*eksogamia*); ks. Brincken 1973, 291–292, 295, 327–330; Ryan 1998, 411–421; Seppälä 1999, 66–68. Nykyään assyrialaisiksi kutsuttuja nestoriolaisia elää lähinnä Pohjois-Irakissa, Iranissa sekä diasporassa Yhdysvalloissa. Yhteensä heitä on n. 300 000; Atiya 1968, 284–288; Seppälä 1999, 71–72. Nestoriolaisista ja heidän historiastaan; Atiya 1968, 237–302; Seppälä 1999, passim.

taseppä), jolle annettiin arvonimi Tšingis-kaani (= luja hallitsija).⁸ Samoihin aikoihin mongolit loivat kirjakielen sä lainaten aakkostonsa ensimmäiseltä alistamaltaan ei-nomadiselta kansalta, turkinsukuisilta uiguureilta.⁹ Tuolloin sai myös alkunsa mongolien kirjallinen lainsäädäntö, heidän lakikoodeksinsa *jas*.¹⁰ Mongolit alkoivat nyt myös omaksua hallintoonsa piirteitä läheisistä kirjakulttuureista ja rekrytoida niistä itselleen virkamiehiä. Tšingis-kaanin valtakaudella (1206–1227) rikottiin nomadien perinteinen sosiaalinen järjestys luomalla alamaisuussuhteiden verkosto, jossa yksilön asema ei perustunut enää heimo- tai klaanisidonnaisuuksiin, vaan kunkin omiin kykyihin ja suorituksiin. Tämä periaate tuli koskemaan myös mongolien armeijaa.¹¹

Pitkällisten keskinäisten valtataistelujen tuloksena Mongolian alueen paimentolaiset olivat saaneet aikaan tehokkaan ja hyvin organisoidun sotakoneiston. Sodankäynti oli kuitenkin oli köyhdyttänyt heitä, joten korvausta saadakseen mongolit nomadien perinteiseen tapaan ryhtyivät ryöstämään toisia kansoja. Edelleen yhtenäisenä pysyäkseen vastamuodostetun heimoliittoutuman oli suunnattava voimansa kohti ulkoista vihollista. Myös ilmaston kylmenemisen on arveltu ajaneen paimentolaisia oman elinalueensa ulkopuolelle.¹² Tšingis-kaanin johdolla paimentolaisten ratsumiesarmeijat alkoivat hyö-

⁸ Nimityksistä Temüdžin ja Tšingis-kaani; *The Secret History of the Mongols*, 319, 322, 460; vrt. MWR, 124.

⁹ Uiguurien asuinalueet sijaitsivat lähinnä nykyisen Kiinan luoteisosassa Xinjiangin autonomisella alueella, jossa uiguureja on edelleen noin kahdeksan miljoonaa. Koska uiguurit osasivat kirjoittaa mongolia omalla syyrialaisperäisellä aakkostollaan, he saivat avainaseman imperiumin hallinnossa. Myös uiguurit vaikuttivat nestoriolaisuuden leviämiseen mongolien keskuuteen; ks. Morgan 1990, 9, 45–47; Sinor 1982, 307–308.

¹⁰ Laki (= mong. *jas*).

¹¹ Ks. May 2007, 31–32, 86; Ratchnevsky 1983, 83–85, 151–152.

¹² Ks. Jenkins 1974, 226. Mongolien imperiumin synnyn ja laajenemisen syistä; Jackson 2005, 34; Morgan 1990, 63.

kätä muita paimentolaisia ja ympäröiviä sivilisaatioita vastaan. Menestysten myötä hyökkäysten voima kasvoi, ryöstäminen muuttui valloitukseksi ja mongoliarmeijat valtasivat uusia alueita yhä nopeammin. Kun jokin arojen heimo alistettiin, sen joukot liitettiin paimentolaisten armeijaan, jonka ytimen sekä ylimmän, johtavan kerroksen muodostivat mongolit.

On arvioitu, että Mongolian alueen paimentolaisia oli 1200-luvun alkupuolella vain vajaa miljoona.¹³ Silti puolessa vuosisadassa mongolit loivat imperiuminsa, josta tuli maailmanhistorian kaikkien aikojen suurin mannerimperiumi. Laajimmillaan se ulottui Siperiasta Intian rajoille ja Koreasta itäiseen Eurooppaan. Sen synty oli aiheuttanut miljoonien ihmisten kuoleman ja korvaamattomien kulttuuriarvojen tuhoutumisen. Mongoli-imperiumi ei olisi kuitenkaan kestänyt niin pitkään, ellei sillä tehokkaan armeijan ja hallinnon lisäksi olisi ollut myös tietynlaista vakautta, oikeudellista järjestystä sekä suvaitsevaisuutta vieraita uskontoja ja elämäntapoja kohtaan. Sen suuruuden aikaan onkin liitetty usein käsite *Pax Mongolica*.¹⁴

Mongolien hyökkäys Eurooppaan

Mongolit ja muut Euraasian paimentolaiset hyökkäsivät etenkin islamilaiseen maailmaan ja Kiinaan. Venäjän ja Bysantin takainen Eurooppa oli heille takamaata. Silti mongolien valtopiiri saavutti myös läntisen kristikunnan. Vuonna 1223 mongolit olivat lyöneet Kalkajoella kumaanien ja heidän avukseen saapuneiden venäläisten ruhtinaiden sotajoukon. Tšingis-kaanin pojan ja seuraajan, suurkaani Ögödein valtakaudella mongolit päättivät ulottaa hyökkäyksensä myös pitkälle länteen. Aluksi

¹³ Ks. May 2007, 28; Ruotsala 2001, 22.

¹⁴ Vrt. *Pax Romana*, keisariajalla Rooman valtakunnassa vallinnut, lähes 200 vuotta kestänyt rauhankausi.

alistettiin Etelä-Venäjän arojen paimentolaiset kuten keskisen Volgan bolgaarit sekä juuri kumaanit.¹⁵ Vuonna 1237 mongolit ryhtyivät valloittamaan Venäjän kymmenkuntaa keskenään eripuraista ruhtinaskuntaa. Kolmessa vuodessa ne kaikki oli saatu kukistettua Novgorodia lukuun ottamatta. Kun Kiova vallattiin joulukuussa 1240, mongolit olivat läntisen kristikunnan porteilla.

Maaliskuussa 1241 Tšingis-kaanin pojanpojan Batun komentama pääosin turkinsukuisista nomadeista koostunut n. 60 000 miehen armeija hyökkäsi Karpaattien linnoitettujen solien kautta Unkariin. Euraasian arojen läntinen päätepiste eli Unkarin pusta oli jo aikaisemmin vetänyt puoleensa paimentolaisia, kuten hunnejä, avaareja ja itse unkarilaisiakin. Unkari tukikohtanaan mongolit tunkeutuivat nyt Puolaan, Böömiin, Määriin ja Balkanille. Laajat alueet itäisestä Euroopasta autioituivat ja monet kaupungit – kuten Budan ja Pestin kaksoiskaupunki, Gran (nyk. Esztergom), Breslau (nyk. Wrocław), Krakova, Liegnitz (nyk. Legnica), Lublin, Agram (nyk. Zagreb) sekä Belgrad – kärsivät suuria tuhoja. Tuolloisen Unkarin kaksimiljoonaisesta väestöstä noin puolet sai surmansa sekä itse hyökkäyksen että siitä seuranneiden nälänhädän ja tautien takia.¹⁶ Mongolien etujoukot näyt-

¹⁵ Turkinsukuiset kumaanit olivat hallinneet Euraasian läntisiä aroalueita. Mongolit kukistivat heidät v. 1236–1240, ja mongolien hyökätessä Eurooppaan v. 1241 heidän joukkonsa koostuivat suurimmaksi osaksi kumaaneista. Myöhemmin enemmistö Kultaisen Ordan paimentolaisista oli kumaaneja, joita alettiin kutsua tataareiksi. Latinaksi kumaani on *Cumanus* tai *Comanus*, turkiksi *kiptšak* ja venäjäksi *polovets*; ks. Golden 1992, 270–271, 277–278; Halperin 1987, 14, 31.

¹⁶ Mongolit olivat tietoisia vähäisestä lukumäärästään. Mongolien suurvaltakaudellakin heidän armeijansa olivat yleensä lukumääräisesti vastustajiaan alakynnessä. Ehkä siksi mongolien sodankäynnin yhdeksi muodoksi olivat kehittyneet laskelmoitu terrori ja joukkomurhat, joilla vastustajat yritettiin saada antautumaan ennalta ja välttää turha, voimia kuluttava aseellinen yhteenotto. Mikäli esim. viholliskaupunki jouduttiin kuitenkin valtaamaan, sen asukkaista jätettiin pelotukseksi usein tuskin ketään eloon. Jo 1200-luvun alku-

täytyivät jo Wienin edustalla ja heidän tiedustelupartion-
sa tavattiin Alppien toiselta puolen 100 kilometrin päässä
Venetsiasta. Hyökkäys oli ollut mongolien tapaan tarkas-
ti suunniteltu. Tiedustelu ja vakoilu paljastivat läntisen
kristikunnan hajanaisuuden, kuten paavi Gregorius IX:n
ja Saksalais-roomalaisen keisarikunnan hallitsijan Fredrik
II:n välisen valtataistelun. Taktisin operaatioin paimento-
laisarmeija esti unkarilaisten ja puolalaisten yhteisen
puolustautumisen.¹⁷

Keväällä 1242 mongolit kuitenkin keskeyttivät hyök-
käyksensä. Kaukaa Mongoliasta, Baikaljärven eteläpuo-
lelta sijaitsevasta imperiumin pääkaupungista Karakoru-
mista oli saapunut viesti suurkaani Ögödein kuolemasta
11.12.1241. Euroopassa sotineen mongoliaristokratian,
etenkin Tšingis-kaanin suvun jäsenten, oli palattava Aasi-
aan valitsemaan uutta suurkaania ja valmistelemaan ase-
miaan tulevassa vallanjaossa. Ögödein kuolema saattoi
pelastaa Euroopan laajemmalta ja pitkäaikaisemmalta
valloitukselta. On myös arveltu, etteivät mongolit aiko-
neet tunkeutua näin pitkälle länteen. Unkarin pusta ei
ehkä myöskään kyennyt ruokkimaan mongolien satatu-
hatpäisiä hevoslaumoja.¹⁸

Mongolit aloittivat vetäytymisensä. Unkari hylättiin

vuosina Temüdžin (tuleva Tšingis-kaani) oli antanut määräyksen,
että taistelun kuluessa ei saanut ilman lupaa pysähtyä nomadien
perinteiseen tapaan ryöstelemään. Vihollisarmeijat pyrittiin tuho-
amaan täydellisesti ja myös kaikki pakenevät yritettiin surmata.
Erityisen tärkeää oli surmata vihollisen johtajat; ks. May 2007, 10,
79–80, 83–84; Ratchnevsky 1983, 142–143; Saunders 1971, 65.

¹⁷ Mongolien Euroopan-hyökkäyksestä; erityisesti Göckenjan 1991.

¹⁸ Mongolien vetäytymisen syistä; Göckenjan 1991, 59–60; Jackson
2005, 72–74. Ögödei kuoli todennäköisesti alkoholismiin. Kun
mongolien suunnattomasti vaurastunut yläluokka alkoi irtaantua
paimentolaisesta elämäntavasta, se ryhtyi muun muassa nauttimaan
paimentolaisten perinteisen miedon alkoholijuoman, käytetyn tam-
manmaidon kumissin sijaan myös viiniä. Erityisesti Persiasta tuodut
viinit saivat aikaan tuhoa Tšingis-kaanin suvunkin keskuudessa; ks.
Allsen 2007, passim; Ruotsala 2001, 120–121. Tästä kehityskulusta
on viitteitä myös Rubrukin *Itinerarium*-teoksessa.

ja joukot lähtivät paluumatkalle. Paimentolaiset kulkivat hävittäen Balkanin kautta Volgan alajuoksulle, jonne saavuttiin loppuvuodesta 1242. Tänne Etelä-Venäjälle Batu perusti pääkaupunkinsa Sarain, ja hänestä tuli Karpaateilta Uralille ulottuneen, Venäjää 250 vuotta alistanneen, Kultaisena Ordana tunnetun kaanikunnan hallitsija. Tällä kaanikunnalla on ollut huomattava merkitys Venäjän ruhtinaskuntien ja välillisesti myös Suomen alueen kohtaloihin.

Suurkaani Möngken kuoltua vuonna 1259 mongoleilla ei ollut enää edes nimellisesti keskitettyä johtoa, joten valtakunta pirstoutui erillisiin, väestömääriltään ja pinta-aloiltaan edelleen erittäin suuriin kaanikuntiin. Kultaisen Ordan alueelta paimentolaiset tekivät yhä hyökkäyksiä itäiseen Eurooppaan etenkin vuosina 1259 ja 1285, mutta heillä ei enää ollut voimia eikä ehkä halujakaan kaukaisen läntisen kristikunnan valloittamiseen. Mongolihallitsijoiden päämaalit olivat islamilaisessa maailmassa ja erityisesti Kiinassa, ja kauempanakin aina Japania myöten. Tästä ei lännessä kuitenkaan tiedetty.

Vilhelm Rubrukin edeltäjät

Länteen oli välittynyt tietoa mongoleista jo ennen heidän hyökkäystään. Erityisesti Unkarissa oli tiedostettu lähes tyvien paimentolaisten vaara. Merkittävä tietolähde oli ollut unkarilaisen dominikaanilähetin Julianuksen selonteko vuodelta 1237.¹⁹ Se ei ole silminnäkijän kuvaus, mutta silti ensimmäinen tuntemamme laajahko lännessä laadittu selvitys mongoleista. Vasta mongolien hyökättyä Eurooppaan heistä ryhdyttiin vakavasti ottamaan selkoa.

Mongolit olivat ilmaantuneet Eurooppaan ikään kuin tyhjästä, ja heidän äkillinen vetäytymisensä oli sitäkin käsittämättömämpää. Mongolien hyökkäys nostatti

¹⁹ Ks. Dörrie 1956.

Vilhelm Rubrukin matkakertomus vuodelta 1255 on oppinut, tarkka ja eloisa kuvaus vastamuotoutuneesta mongolivaltakunnasta, maailman historian laajimmasta mannerimperiumista. Flaamilainen fransiskaani Vilhelm Rubruk osallistui Ranskan kuninkaan Ludvig IX:n johtamalle ristiretkelle 1248–54, ja Pyhältä maalta kuningas lähetti hänet mongolien pariin. Rubruk kertoo kuninkaalle pitkästä matkastaan Euroopan ja kristikunnan ulkopuolelle, nykyisen Mongolian alueelle asti.

Kronologisesti, ensimmäisessä persoonassa etenevä teos muistuttaa hämmästyttävästi nykyaikaista matkakertomusta, ja Rubruk kuvailee henkilöhahmojaan värikkäästi ja elävästi. Teosta on pidetty läntisen keskiajan hienoimpana matkakuvauksena.

FAROS

www.faroskustannus.fi

Kuva: Corpus Christi College, Cambridge

ISBN 978-952-5710-51-9

9 789525 710519